

Recenzje

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.176.12>

Agnieszka Janiec-Nyitrai i Zoltán Nyitrai, *Vrhat dvojitý stín. Středoevropanství jako osud v románech Milana Kundery, Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány–Nadace svatého Vojtěcha pro výzkum střední a východní Evropy–Konstantin Filozófus Egyetem, Nitra–Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Esztergom 2017.*

Książka *Vrhat dvojitý stín. Středoevropanství jako osud v románech Milana Kundery* autorstwa Agnieszki Janiec-Nyitrai i Zoltána Nyitrai przynosi szeroko zakrojoną analizę „środkowoeuropejskości” w optyce tak zwanych czeskich powieści Milana Kundery, to znaczy w prozie pierwszego etapu jego twórczości, która ilustruje ówczesne stosunki czechosłowackie, naświetlając przy tym kwestie społeczno-polityczne Europy Środkowej, ewentualnie problematykę emigracyjną (s. 9). Z analiz wyłączono powieść *Nieśmiertelność*, która mimo iż jest ostatnią książką tego pisarza napisaną w języku czeskim, to treściowo i formalnie inicjuje raczej drugi, „francuski” etap jego twórczości.

Analizowaną pozycję rozpoczyna dalekosiężna refleksja nad kategorią „środkowoeuropejskości” — z uwypukleniem różnic w jej pojmowaniu i definiowaniu, zwłaszcza z perspektywy historycznej i eseistycznej. Interesujące jest to, że autorzy publikacji przywołali wieloaspektową i heterogeniczną gamę tekstów teoretycznych, literaturoznawczych, historycznych i eseistycznych sygnowanych przez przedstawicieli zakorzenionych w kontekście środkowoeuropejskim (na przykład Marii Bobrownickiej, Istvána Vörösa, Tamása Berkesa, Miloša Zelenki, Jiříego Trávníčka, Haliny Janaszek-Ivaničkovej, Ewy Thompson, Piotra Wandycza, Josefa Kroutvora, Jenő Szűcsa, Csaby Gy. Kissa czy Aleksandra Fiuta), co ukazało pełen wachlarz niejednorodnych ujęć tego zagadnienia.

Kategoria „środkowoeuropejskości” (zwłaszcza w kontekście powojennych dziejów Europy Środkowej) prowadzi do lepszego zrozumienia czeskiego dorobku kulturowego i samej „kwestii czeskiej”, jest przy tym adekwatniejsza metodologicznie od archaicznej platformy „słowiańskiej”, która nie może już stanowić wspólnego mianownika analiz kulturowo-tożsamościowych, czy to w aspekcie historycznym, społecznym, politycznym, czy też literaturoznawczym. Położenie geopolityczne (implikujące przecież również kwestie geokulturowe) jest dobrym podłożem do badań kulturowych *sensu largo* i pozwala na postawienie wspólnego mianownika w rozważaniach na temat losów państw zaliczanych do tak zwanej Europy Środkowej.

Autorzy, chociaż zapewne nie to było ich głównym celem, wpisują się w nurt dyskusji nad tak zwaną kwestią czeską, którą jako pierwszy zwerbalizował Tomáš Garrigue Masaryk w swym dziele

Česká otázka (1895), gdzie poruszył zagadnienie pozycji Czechów i Słowaków (w jego intencyjnym ujęciu jako Czechosłowaków). Idea „czechosłowakizmu” nie była jednak niczym nowym. Uformowała się bowiem już w połowie XIX wieku i była tworem dość heterogenicznym. Przywołując tę koncepcję, dlatego że wywołała wieloletnią dyskusję nad sensem czeskich dziejów, w której wzięli udział między innymi: Emanuel Rádl, Josef Pekař, Zdeněk Nejedlý, Jan Slavík i Josef Kaizl. Masaryk, zastanawiając się nad pozycją Czechosłowacji na arenie międzynarodowej, odnosił się raczej do kategorii „europejskości”, przesuwając przy tym ciężar ku dziedzictwu kultury Europy Zachodniej i odrzucając naiwne słowianofilstwo w duchu młodoczeskim. Swoją koncepcję doprecyzował w książce *Nová Evropa*, opatrzonej znamienym podtytułem *Stanovisko slovanské*, w której postawił pytanie o pozycję narodu czechosłowackiego w Europie. Odchodząc od koncepcji panslawizmu, skupił się na zagadnieniu właśnie Europy Środkowej, którą zresztą rozumiał dość specyficznie i w sposób bardzo nieostry — jako przestrzeń oddzielającą zachodnią część Europy od wschodniej.

Wyeksponowany w tytule trzeciego rozdziału recenzowanej książki esej Milana Kundery *Únos Západu čili tragédie střední Evropy* („Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej”) stał się impulsem do refleksji nad tym, czym właściwie wyróżnia się ta część Europy, usytuowana pomiędzy Wschodem a Zachodem. W rozdziale czwartym zaś autorzy pochylił się nad genezą i recepcją dzieł zaliczanych do wspomnianego już czeskiego etapu twórczości pisarza. Każdy z podrozdziałów otrzymał w tytule dopowiedzenie wskazujące na główny kierunek interpretacyjny danego dzieła, na przykład 4.1. „Žert”. *Mezi smíchem a pláčem deziluze* („„Żart«. Między śmiechem a płaczem rozczarowania”). Zarysowane zostały przy tym zakresy tematyczne, budowa dzieł oraz ich rezonans czytelniczy i krytyczny. Ta część jest znakomitym wprowadzeniem do dalszych rozważań.

Opierając się na barokowym koncepcie przeciwstawień, autorzy budują narrację rozdziału piątego, przy czym o przyjętej konstrukcji piszą w uwagach wstępnych (s. 103–110). Takie polaryzacyjne ujęcie — zwłaszcza że nie poprzestają na białą-czarnej enumeracji, ale dokonują szerszej egzemplifikacji antytez — pozwala na wydobycie tego, co znajduje się „pomiędzy”, czyli całej złożoności i niejednoznaczności kategorii „środkowoeuropejskości” w odniesieniu do twórczości Kundery. Tym bardziej że w dziełach tego pisarza nie ma jakiegokolwiek wzmianki na ten temat, nigdy słowo to nie zostało użyte „wprost”, a jednak — jak wykazują Janiec-Nyitrai i Nyitrai — jest ono wszechobecne w tkance jego twórczości meta- i *stricte* literackiej. Tożsamość środkowoeuropejska wyraża się ich zdaniem w pewnym uniwersalnym doświadczeniu wynikającym z położenia geopolitycznego, a tym samym także geokulturowego — na styku Wschodu i Zachodu wraz z ich systemami wartości. Zderzenie owych systematów niejako konstruuje tożsamość Środkowoeuropejczyka, która oparta jest na kontrastach, a zarazem łączeniu przeciwstawnych wartości.

Dzięki przyjętej figurze antytezy autorzy osiągają kolejny cel — rozkładając pojęcie środkowoeuropejskości na czynniki pierwsze, odkrywają całą gamę jego atrybutów. W pierwszym podrozdziale *Tvář — maska. Kde začíná a končí identita?* („Twarz — maska. Gdzie zaczyna się i kończy tożsamość?”) prezentują refleksję na temat „tożsamości” jako tworu, który jawi się bardziej jako żywa, rozedrgana konstelacja niż sztywna struktura wyznaczników. Jak dowodzą, maska w ujęciu prozy Kundery nie jest martwym, muzealnym artefaktem, ale kategorią pozwalającą na wglębiecie się w skomplikowane ludzkie wnętrze (s. 126).

Kolejne części rozdziału piątego są poświęcone rozważaniom wokół tożsamości zbiorowej i indywidualnej oraz wyłuskaniu indywidualności z myślenia kolektywnego (s. 129 n.); tożsamości niejako ujawnionej i skrytej, czyli różnicy między intymną a publiczną sferą życia — albowiem wymóg transparentności życia wewnętrznego jest według Kundery pogwałceniem praw jednostki ludzkiej (s. 139–147). Dalsze rozważania, wciąż oparte na postawionych apriorycznie w tytułach podrozdziałów antytezach (na przykład *Opakování — jednorázovost* [„Powtórzenie — jednorazowość”]; *Lehkost a tíha* [„Lekkość i waga”]; *Záměrnost — nahodilost* [„Intencjonalność — losowość”]; *Dominance — podřazenost* [„Dominacja — podporządkowanie”]; *Síla a slabost* [„Siła i słabość”]; *Iluze — deziluze* [„Iluzja — rozczarowanie”]), przynoszą wnikliwą i interdyscyplinarną analizę tak niejednoznacznego i trudno uchwytnego zagadnienia, jakim niezaprzecalnie jest toż-

samość środkowoeuropejska, w pryzmacie twórczości Kundery. W ostatnich podrozdziałach widać jeszcze wyraźniej, że absolutna definicja tego pojęcia jest nielatwa i chyba w ogóle niemożliwa do sformułowania — *definiens* nie wyczerpuje bowiem istoty *definiendum*. Takie określenia jak „jednoznaczność” czy „absolut” są w tym kontekście nieprzystające, bo chociaż możemy nadać tej kategorii charakter uniwersalny, to dotyczy ona całego bogactwa spraw ludzkich, które niejednokrotnie pozostają z sobą w konflikcie, wobec czego nie może być mowy o prostych i jednoznacznych rozwiązaniach definicyjnych, tym bardziej że „każdą absolutną prawdą, każde absolutno, każda jistota se může stát obětí hlodavé síly ironie” (s. 191).

Uwypuklenie tej swoistej niejednoznaczności cechującej pisarstwo Kundery w aspekcie „tożsamościowym” koresponduje z zadaniem, które postawił sobie Karel Čapek, w którego całościowym dorobku pisarskim (nie tylko w twórczości prozatorskiej) noetyka, a tym samym zagadnienie prawdy, stały się tematem wiodącym. Dążąc usilnie do poznania jądra tej kwestii, pisarz analizował jego subiektywność i obiektywność. Interesowało go przy tym głównie, ile prawd istnieje i w jakiej relacji pozostają one z sobą — czy wykluczają się, czy uzupełniają? Kundera również zdawał sobie sprawę z relatywności i wieloznaczności pojęć podstawowych, dzięki czemu zbliżał się do Čapkowskiego ujęcia. Jak konstatują autorzy: „v Kunderově tvorbě zaráží nedostatek jednoznačnosti. Každý jev, každá postava, každá hodnota, či situace má mnoho svých vlastních interpretací, je mnohovrstevnatá, není jednotvárná. Tímto dochází k prolínání se všech věcí, které tvoří lidský úděl” (s. 191).

Metafora „podwójnego cienia” wysunięta w tytule książki jest znakomitym zwracaniem i kongenialną ilustracją omawianego problemu. Podsumowując, trzeba wskazać, że autorzy zebrali to, co się o Kunderze „czuło”: wiedziało, mówiło, nadmieniało, ale czego nikt w sposób tak wnikliwy, tak wielostronny — odśrodkowo i dośrodkowo, a także z różnych perspektyw — nie analizował. Aspekt środkowoeuropejskości w pisarstwie Milana Kundery został bowiem przebadany nie tylko przez pryzmat literacki czy kulturowy, lecz znacznie szerszy — z uwzględnieniem kontekstu socjologicznego, historycznego i politycznego. Tak obszerne ujęcie okazało się ze wszech miar zasadne, ponieważ — jak podkreślają autorzy w rekapitulacji swych rozważań — „Kundera dokázal rozšířit středoevropskou zkušenost a povznesl ji na úroveň zkušenosti obecně lidské” (s. 210).

Iłona Gwóźdź-Szewczenko

Data przesłania artykułu: 27.01.2022

Data akceptacji artykułu: 1.02.2022

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.176.13>

Linguistische Beiträge zur Slavistik. XXVIII. JungslavistInnen-Treffen, 18. bis 20. September 2019 in Hamburg, eds. Nelli Ritter, Martin Henzelmann, „Specimina philologiae Slavicae”, t. 206, Berlin-Bern-Wien 2021.

„Млади слависти“ представљају круг немачких младих слависта који од 1992. године у јесен сваке године организује научни скуп. У разматраном зборнику радова су представљени резултати XXVIII конференције младих слависта, која је одржана у септембру 2019. године на Универзитету у Хамбургу. Њихови доприноси се простиру у широком лингвистичком спектру, а представљени су резултати савременог истраживања стручњака у Немачкој. У наставку ћемо укратко представити садржај текстова и превести немачке наслове на наш језик ради бољег разумевања.